

שש אנרות*

א

ב"ה, י"ד טבת התשל"ז:

לכבוד

מר ישראל זכאי

עורך "בת-קול", עתון אגודת הסטודנטים באוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
בתודה על יקרת מכתבכם, הנני בתשובה לרשימת השאלות על זהות יהודית ודת ישראל.

א. מהי זהות יהודית:

זהות יהודית היא זו: אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו. מתחילה מראשית מחצבת גזעיותנו, "אשר בחרת באברהם", והובטח לו "ואעשך לגוי גדול", (בראשית יב ג), ו"גוי גדול" הוא "אשר לו א-להים קרובים אליו" כה' א-להינו בכל קראנו אליו", ו"אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת", (דברים ד, ז ח), ו"עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" (ישעיה מג ד).

הדברים מפורשים ומפורטים בספר "נתיבות עולם" של מהר"ל מפראג פרק יד², בהבחנה בין קדושת הפרט, האישיית הייחודית, שהיא שייכת גם לאומות-העולם, - וכדברי המדרש תנא-דבי אליהו³ "בין איש בין אשה בין ישראל בין נכרי לפי מעשיו כך רוח-הקדש שורה עליו", - שלעומת-זה קדושת הכלל, הציבור, האומה, שהיא מיוחדת לישראל, כברכתנו

* מובאים כאן מכתבים מאת הרצי"ה, אשר רובם לא פורסם בעבר. שמרנו ככל האפשר על הפיסוק והכתיב כפי שהיו במקור, ובדרך כלל אף על הניקוד. את ההערות הוספנו מדעתנו. וכאן אנו פונים אל מי שמחויק בידיו מכתבים מאת הרצי"ה זצ"ל אשר לא פורסמו ויש בהם ערך ציבורי, לשלוח אלינו העתקים שלהם, לפרסום בשנים הבאות.

1. מכתב זה ראה אור גם בקובץ "לזכרו" בעריכת הרב חיים שטיינר והרב איסר קלוניסקי (בהוצאת "מכון נתיבה ואור", אדר ב' תשנ"ה; עמ' 39-43), והבאנו אותו כאן בשל חשיבותו לנושאים הנידונים בגיליון זה, ומתוך הערכה שקובץ זה לא נפוץ במקומות רבים (ועי"ש בהערות העורכים ובמכתבים נוספים).

2. נראה שפליטת קולמוס נפלה בדברים, וצ"ל: נצח ישראל פרק יא.

3. תנא דבי אליהו רבה פרק ט; מובא בעקבי הצאן עמ' קכב.

זאת "אשר בחר בנו מכל העמים". ההבחנה המיוחדת הזאת, של פסיכולוגיית-עמים נקבעה ונתבססה בדורות האחרונים בעולם-המדע ע"י תורת פסיכולוגיית-העמים המיוחדת הַלְצָרוֹס-שטיינטאלית, המפורסמת בשם זה, ובמקורותינו הקדמונים בשם שרי האומות ומלאכי האומות וכוחות האומות או גם נשמות האומות.

ב. האם ההגדרה הזאת עמדה במבחן ההיסטוריה.

האם ההגדרה משתנית.

האם חל משבר בזהות זו.

ההגדרה הא-להית הזאת, המלאה בדבר ד' בתורה בנביאים בכתובים, היא נצחית ואינה ניתנת להשתנות, בשום אופן וענין, למרות כל מיני פגיעות זמניות שקרה בה בהמשך שלשלת גלגולי הדורות. זה מתגלה ומתקיים במשך כל קיומה של האומה הישראלית והופעתה המופלאה בתורה פנימה וכלפי העולם כולו. "כי לא יטש ד' את עמו בעבור שמו הגדול, כי הואיל ד' לעשות אתכם לו לעם" (שמואל-א' יב כב), "וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם כי לא אדם הוא להַנְחִים" (שם טו כט). "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש, וברית שלומי לא תמוט, - אמר מרחמך ד'" (ישעיה נד י). "כה אמר ד' נתן שמש לאור יומם חֲקוֹת ירח וכוכבים לאור לילה, רָגַע הים ויהמו גליו, ד' צבאות שמו, אם ימושו החוקים האלה מלפני נאם ד' גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים" (ירמיה לא, לד לה).

זה בא לביטוי גם בגדולי-הדעה של גרמניה:

יְתָה: "לאור דברי ימי וקורותיו של העם המיוחד מתוה ההנהגה הא-להית בכתבי-הקדש את הדרך לכל האדם והעמים". שילר: "כל הדכאון והשפל הפוגעים בעם האוניברסל-היסטורי הזה לא יוכלו להשמיד את זכותו הנשגבה ואת עז השפעתו בדברי ימי העולם".

גם בגדולי-הדעה של רוסיה: טולסטוי, שאמר: כשאי רואה יהודי אני רואה נצח;

סולויוב, המשתומם בראותו - את גֶרֶץ או את רֶגֶן - מדבר על דויד ושלמה כאילו מדבר על נפוליאון וביסמרק והמיעץ לגדולי-דעה שבעולם שישמו ענין התפילה שלהם למען שלום וטובתם של עם ישראל⁴.

דת ישראל

א. "השלטון הדמוקרטי במדינת ישראל והדת היהודית - מהי הסינטזה?".

"אחרי רבים להטות" - בתוך סדור העניינים החברתיים לפי כיוונה של התורה, שהיא צריכה להיות יסודה ותכניתה של המדינה היהודית. "ולא תהיה אחרי רבים לרעות" - כאשר הם שלא כצדק וכמשפט התורה. ובהלכות מלכים פרק יא הלכה ד': "ואם יעמוד מלך מבית דוד, הוגה בתורה, ועוסק במצות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושב-על-פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמת ד', הרי זה בחזקת שהוא משיח". לפי מה שהתורה היא חוקת המדינה היהודית, עמה וארצה.

ב. "פילוגים דתיים בעם היהודי" - מאז מקדם על יסוד האמונה הכוללת והמקפת של "משה קבל מסיני תורה שבכתב ותורה-שב-על-פה מן השמים, והנחילה לעם ישראל, כדברי הרמב"ם בראשית-הקדמתו לספר הלכותיו, - ואלו ואלו דברי א-להים חיים" (עירובין ג).

4. דברים נוספים משל גדולי האומות הובאו בספרו 'לנתיבות ישראל' ח"ב עמ' קכ ובספר 'כארי יתנשא' מאת הרב יוסף קלנר.

ג. "דיוקנו של העם היהודי והמדינה היהודית ישראל בעתיד".

תגדל תורה ותאדר בישראל, מדור לדור, תרבה העליה וההתכנסות מתוך קיבוצי גליותינו ונדחינו אל ארץ-חיינו ותחייתנו, בהתמלאותנו כולנו באוירה המחכים, המטהר והמקדש והמבריא, גם אישי יחידי וגם ציבורי כללי, תגדל תרבה האמונה-האהבה ההדדית של כולנו כאחד, ומתוך כך ועל-כך כל שפע הברכה הכוללת והמפורטת הראויה לנו ולמעשינו ונעם כוננותנו לדור ולדורות, באור תורה ונר מצוותיה.

ד. "האם תיתכן שיבה המונית לדת ישראל?".

בהלכות תשובה פרק שביעי הלכה ה: "וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותם ומיד הם נגאלים", ועם זה שלשלת גדולה של התגלות הגאולה והתשובה בשלמותה⁵, עד לבירורי הדברים של ר' אליעזר ור' יהושע במסכת סנהדרין דף צג-צח, עם התפרשותם בספר "הקדמות ושערים" של "לשם שבו ואחלמה", שער ו' פרק ח-ט, בהתאמת בירורם ע"פ מקורותיהם בספר עקידת-יצחק פרשת נצבים, בספר הגאולה להרמב"ן שער א', בספר "שני לוחות הברית" עשרה מאמרות מאמר ב, בספר שער הלקוטים הושע סי' א, עם המשך החלטת ר' אבא בהודעתו שם על הקץ המגולה בדף צח, - ובאורות-התשובה פרק יז.

ובאחרונה במה ניכרת בולטת ומתגלית התשובה במציאותנו זאת של עכשו: גם בגופא-דעובדא של שיבת בנינו לגבולם, בבואם ובהתאחותם למקומנו זה, בהעקרם מתוך טומאות ארצות החיים בצמאונם ובקביעותם לבריאות חיינו כאן, בדרישתם ובסידרם לבירורי עניני אמונת ישראל ותורה, כמפורט ומתקיים בהדרכת הגר"א ללימוד ספר הכוזרי הראשון, וכהארת ההדרגות בדבר ד' על ידי יחזקאל, עם תחיית עצמות כל בית ישראל בפרק לו.

בצפיית ראיית ישועתנו השלימה ההולכת ומשתכללת בהתחדשות הופעתה זאת על ציון וירושלים וכל מקראיהן

צביהודהכהןקוק⁶

ב

ב"ה, ג' כסלו התשל"ח.

לכבוד

מר י. גליס

מנהל האגף לתרבות תורנית

עיריית ירושלים

שלום וברכה.

בתשובה לרשימת שאלותיו (שקבלתי תמול שלשום) בענין יום העצמאות וירושלים, הנני בזה כפי סדר דבריו.

א. דפוסו של יום העצמאות בכלל.

השמחה והחגיגות וההודאה לד' צור-ישענו ברוך-הוא שהחינו וקִיִּמְנו והגיענו לזמן הזה ולמקום הזה, בהרגשה פנימית

5. עיי' לנתיבות ישראל ח"א עמ' קז-קח, קצב-קצו.

6. הרצ"ה נהג לחתום את שמו ברצף, כדי שהשם "יהודה" לא ייצור את אותיות שם ה'.

ובולטת, שזכינו לקיום המצוה הא-להית של "וירשתם אותה וישבתם בה", כדברי הרמב"ן⁷, אביהם של ישראל⁸ שהארץ תהיה בידנו ולא ביד אומה אחרת.

עם זה לצרף לימודי ספר "מצות ישיבת ארץ-ישראל" של הרב ר' יונה-דב בלומברג, וספר ילקוט ארץ-ישראל של הרב ר' יהודה אידל ציזלינג, וספר שיבת-ציון, קבוצת מאמרים ומכתבים של גדולי גאוני ישראל בדורות הקודמים על מצות יישוב ארץ-ישראל על-די ר' אברהם-יעקב סלוצקי.

ב. במיוחד למלאות שלשים שנה לקיום המדינה.

כמו שלימדונו והדריכנונו חז"ל במסכת אבות פרק ה'⁹ לענין חיי האדם-מישראל היחיד, בדוגמת עבודת הקדש של הלויים במשכן-הקדש, כי בן שלשים לכה, כן יש להכיר ולקבוע הערך המיוחד של מלאת שנת השלשים בענין הצבורי הארצישראלי הכלל ישראלי של קיום מדינת ישראל.

ג. ובמיוחד לענין יום ירושלים, שהיא עיר-הבירה הממלכתית, שנקבעה בכחו של דויד מלך ישראל החי-וקיים, שהיא מקודשת מכל ארץ-ישראל¹⁰, שהיא כולה מקדש, כדברי הרמב"ם¹¹, ושהיא הרים סביב לה כמו שד' סביב לעמו עד-עולם¹², ושהיא בעצמה נקראת בשמו של הקדוש-ברוך-הוא¹³, ושהיא הבנויה כעיר שחברה לה יחדיו¹⁴, ומחברת כל ישראל בהתעלותם אליה יחדיו¹⁵ אל משושה - לכל הארץ¹⁶, ואל דבר-ד' אשר מתוכה לכל הארץ ולכל הגויים, תיבנה ותיכון במהרה בימינו אל הנצח זו ירושלים¹⁷.

בציפיית הישועה השלימה,

צביהודהכהןקוק

7. נוספות לספר המצוות, מ"ע ד.
8. שאגת אריה (ס"י יד); אגרות הראי"ה (ב, קצד).
9. משנה כא.
10. ע"י לתיבות ישראל (ח"א עמ' קמג). וראה מאמרו של הרב יעקב זיסברג "הכל מעלים לא"י ולירושלים" (צהר' ט עמ' 16) ובתגובותיהם של הרב יעקב אריאל והרב דוד חי כהן בגיליון זה.
11. בפיה"מ (ראש השנה ג, א; וכן בסוכה ג, יב). וע"י לח"מ (הל' שופר ב, ח).
12. תהלים קכה, ב.
13. בבא בתרא עה, ב.
14. תהלים קכב, ב.
15. ירושלמי חגיגה ג, ו.
16. תהלים מח, ג.
17. ברכות נח, א.

ג

ב"ה, ו' אדר התשל"ח.

לכבוד מר... שליט"א,

שלום וברכה.

וכל תודות על יקרת מכתבך, והנני בתשובה כפי סדר דבריך-טענותיך.

א. מדוע בישיבה מרכז-הרב מקדישים כ"כ זמן למחשבה.

ה"מחשבה" הזאת היא לימוד אמונה, ויש חיוב מיוחד ע"פ דברי-קדשו של רבן-של-ישראל הגר"א זצוק"ל ללמוד ספר הכוזרי, שעיקרי האמונה תלויים בו¹⁸. ומתוך-כך הוא הדין לשאר הספרים, של גדולי רבותינו, ראשונים ואחרונים, שהם מלמדים ומדריכים אמונה.

ב. טוענים ש"מהישיבה לא יוצאים גדולים-בתורה". מי טוענים? בעלי לשון-הרע וצרות-עין, מקנאים בהצלחה הרוחנית הגדולה של הישיבה. מאות הלומדים בישיבה הם גדולים בשקידת התורה ובדקותה וגידולה האמתי, בחריפותה ובקיאיותה, עמקותה ובירורה, במלוא יראת ד' טהורה ונאמנה.

"מכניסים בישיבה ציונות". עסקנות ציונית אין בישיבה. אמונה ב"אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו תורתו" - היא יסוד של הישיבה כמו של היהדות כולה, כדחו"ל¹⁹. "על מה אבדה הארץ, על שלא ברכו בתורה תחילה". הברכה הזאת, זה לא דברים חיצוניים, אלא פנימיים, של עצם קדושת התורה ואמונתה. וזה לא מפריע ללימוד התורה וגדלותה אלא מחזק אותה ומשכלל אותה. שקידת התורה והתגדלותה של הישיבה היא ידועה ומפורסמת, כמו שהיא באמת במציאות.

ג. אין שום ידיעה מזה "שכל גדולי הדור פסקו שאסור ללכת לצבא". יש ידיעות ממש בהפך²⁰. דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל אין להם שום שייכות להשתטותם מהצבא. דברי הרמב"ם אלה ברורים על "כל באי-עולם" אשר נדבה רוחם, ובכך אפילו גויים²¹.

ד. אינני פוסק הלכות ולא "התרתי שירות לאומי". הדברים ידועים לכל בן-תורה שלמלחמת-מצוה, שמפורש ברמב"ם²². שזוהי מצוות כיבוש הארץ והתגוננות נגד הגויים הצוררים אותנו הכל יוצאים²³. וכן הרדב"ז בתשובות ובפירושי הרמב"ם.

18. תוספות מעשה רב (סי' טו): "...היה אומר ללמוד ספר הכוזרי, שהוא קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויין בו". ועי' שיחות הרצי"ה (כלל ישראל, סעי' 6-1).

19. כדברי חז"ל.

20. עי' בחוברת "למצוות הארץ" שיצאה לאור בימי מלחמת הקוממיות, תש"ח.

21. עי' מאמרו של רבנו "למצוות הארץ" (לנתיבות ישראל ח"א עמ' קכה בסוף ההערה): "דברי הרמב"ם בסוף הלכות יובל (שלא נזכרו בהלכות מלחמות), על לוויים שהם אינם עורכים מלחמה, לפי שלא נטלו חלק בארץ, ונמשך מזה שם לדברי מוסר כלליים, אינם מיוחדים לישראל ולעוסקי תורתו, אלא לכל איש ואיש מכל באי העולם, שלפי הפשטו הרוחנית והתרוממותו מסיבוכי הבלי עולם הזה, סייעתא דשמיא לסיפוק צרכיו בטוחה ומוקדשת".

22. כוונת רבנו לדברי הרמב"ם בהל' מלכים (ה, א). כששאלתיו, הרי הרמב"ם מדבר רק על גירוש שבעת העממים ולא על כיבוש הארץ מידי עמים אחרים, ענה לי שיש לדייק מדברי הרמב"ם בהלכה הבאה, שמלחמת רשות היא "להרחיב גבול ישראל", ומשמע שמלחמה בתוך גבולות הארץ היא מלחמת מצוה.

23. הל' מלכים ז, ד.

ה. נגד ההוראה של בעל החזון-איש בסדר הפרשת תרומ"ע²⁴, פרסם הגאון הגרצ"פ פראנק זצ"ל פעמים כי חלילה לסמוך על זה²⁵.

החזון-איש לא היה גדול- הדור²⁶, - גדול-הדור ופוסק-ההלכות היה מרן אבא הרב זצ"ל. - בוויילנא היו עוד בעלי-בתים גאונים בתורה, ר' שלום-דויד רבינוביץ, ר' ירוחם-פישל פערלא²⁷, ר' משה קריינעס, ועוד.

ו. אלה מהישיבה שיוצאים להתנחלויות, הם מגדילים תורה ומאדירים ומקדשים השם-יתברך ומזכים הרבים במלוא רוחב ארצנו הקדושה.

ז. שסיני היא ארץ-ישראל הוא מפורש ומבואר בדברי רובם של רבותינו הראשונים²⁸.

ח. ביחס אל הרב גורן שליט"א, אין שום ידיעה "שכל גדולי הדור יצאו נגדו". ידיעה ישנה בהיפך: כי גדולי הדור הגאונים בהוראות ופוסקי ההלכות פירסמו כי אין להרהר אחרי הוראותיו²⁹.

ט. בחורי הישיבה מרכז-הרב הם בחורי-ישיבה אמיתיים בשקידתם הגדולה בתורה במלוא יראת השמים ודקדוקי מצוות וזהירותם, ואינם מבטלים זמן בישיבה על לשון-הרע³⁰ וביזוי תלמידי-חכמים. ואין הלכות פסוקות על צורת תלבשתם³¹. לעומת-זה בחלקם הגדול משוכללים בזהירות מצוות כהלכה, וציציותיהם נראות גם מבחוץ, לא בתוך המכנסיים, כדברי המגן-אברהם³².

24. כוונתו להצעתו של החזון"א (דמאי טו, ו), שמי שאינו בקי בנוסח ההפרשה, יאמר: סדר הפרשת תרו"מ יחול על פי מה שכתוב בנוסח ההפרשה שברשותי. הרצ"ה זצ"ל, כשהיה רואה את ההערה הזאת מופיעה בסוף סדר הפרשת תרו"מ בסידור כלשהו, היה מוסיף בכתב ידו בשולי הדף: "חלילה חלילה".

25. דברי הגרצ"פ פראנק מופיעים בשו"ת הר צבי (זרעים ח"א סי' מח) וב"כרם ציון" (השלם, אוצר התרומות ח"א, הר צבי סי' ג; הלכות פסוקות יט, כא וגאון צבי ס"ק יד). ועי' משפט כהן (סי' לו). סיכום השיטות בשאלה זו - עי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (מכון התורה והארץ, סיון תשנ"ב, פרק יח סעי' 2).

26. בהקדמה למדרש שמיטה לחקלאים (בהוצאת מכון התורה והארץ, תשמ"ו) כתב הרב הראשי לישראל דאז, מו"ר הרה"ג אברהם שפירא שליט"א: "כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא". ובהמשך לכך נכתב על ידי ועדת השמיטה שליד הרבנות הראשית בשנת תשמ"ז: "וכך אנו רואים שמשך כל התקופה, מאז ר' נפתלי הרץ אב"ד יפו והמושבות, ואחריו מרן הראי"ה, ואחריו כל הרבנים הראשיים וחברי מועצת הרבנות הראשית כמו הגרצ"פ פרנק והגר"ר כ"ץ זצ"ל, שעול ההוראה לכל היישוב היה מוטל עליהם - נהגו בכל עוז בתוקף המכירה של הגרי"א וחבריו. ואילו שאר גדולי התורה, רבנים ותלמידי חכמים שלא היה מוטל עליהם עול ההוראה לכל הציבור - נקטו כדעת הרבנים המחמירים שחלקו על הגרי"א וחבריו".

ונראה שלכך התכוון גם הרצ"ה באומרו שהחזון"א לא היה גדול הדור, והשווה אותו לתלמידי חכמים נוספים שעסקו בתורה מבלי ליטול עליהם עול מחייב של רבנות (הערת הרב יעקב אריאל).

27. כתב פירוש רחב היקף לספר המצוות לרס"ג.

28. עי' להלכות ציבור (סי' ריא, בשם הכוזרי; סי' רטז, ריח, רל, בשם הגר"א).

29. כוונתו לדברי הגרי"א הענקין זצ"ל: להלכות ציבור (סי' עב, קל; ועי"ש סי' קנט).

30. הרצ"ה זצ"ל הנהיג בישיבה לימוד קבוע של ספרי החפץ-חיים במשך חצי השעה שלפני תפילת מנחה.

31. עי' "להלכות ציבור" (סי' קיד).

32. מג"א (סי' ח ס"ק יג); משנ"ב (ס"ק כה). וכך הורה הרצ"ה זצ"ל בכרוז מיוחד שהופץ בין תלמידי הישיבה.

י. דין מבזה תלמיד-חכם, וגדול-הדור, הוא ידוע בגמרא ובפוסקים. והנני במלוא אהבת-תורה ולומדיה.

בצפיית ראיית הישועה השלימה

צביהודהכהןקוק

ז

ב"ה,

לכבוד

הרב הגאון הרב צבי יהודה הכהן קוק שליט"א

הנני בחור ישיבה בירושלים³³. שמעתי שכבוד תורתו עונה לכל הפונים אליו. לפיכך פניתי לכבוד הרב ברצון לברר ולהבין מספר דברים:

א. ידוע שטוענים בישיבת "מרכז הרב", שרבים מרבתינו בדורות האחרונים ראו על פי יישוב הארץ ופריחתה מחדש (ועל פי עוד סימנים שנתנו חז"ל) את דורותינו כדורות של "אתחלתא דגאולה", ובפרט עם קום המדינה. אם כך איך מסביר כבוד הרב שרוב ראשי הישיבות שקמו אחריהם כיום טוענים שכעת איננו בשלב של אתחלתא דגאולה (כהרב ש"ך שליט"א)?

ב. מנין נובע, לדעת כבוד הרב, הזלזול הגדול לכבוד תורתו ולתורת כבודו בישיבות שונות (אומנם מצד הבחורים, אך ישנם גם רבנים רבים)? האם יתכן שרק בגלל שחולקים על הרב?

ג. האם, לדעת כבוד הרב, ישנה סיבה נסתרת שמסובבת משמים לזה שנעלם מעיני רבנים בדורנו ענייני המיוחד של הדור וענין "אתחלתא דגאולה"?

ד. ראיתי שכבוד הרב כתב שהגאון בעל ה"חזון איש" לא היה "גדול הדור" ו"שהיו בוילנא עוד בעלי בתים גאוניים"³⁴. (1) האם גם לאחר פטירת הרב זצ"ל אין לראות בחזון איש כגדול הדור? (2) מהם הגדרים, לדעת כבוד הרב, שלפיהם נסתכל על רב אחד כ"גדול הדור" ועל רב שני כ"בעל בית גאוני"?

ה. כבוד הרב נוהג לכתוב לפני חתימת שמו "בצפיית ראיית הישועה השלמה". האם יש לכבוד הרב בכתובה זו תמיד ובכל מכתב ומאמר שהוא לפני חתימת שמו ענין מיוחד? האם יש ענין מיוחד בהזכרת וזכירת זאת תמיד?

בתודה מראש

(-)

33. תלמיד צעיר בישיבת מרכז הרב, בשנת תשל"ח, שלח מכתב אל הרצי"ה זצ"ל ובו שאלות שהטרידו באותו זמן את תלמידי שיעור א' (כנראה, בעקבות פרסום המכתב הקודם). על פי בקשתו, המכתבים מתפרסמים בעילום שמו.

34. ראה במכתב הקודם (סעי' ה).

ב"ה, כ' אדר התשל"ח.
לכבוד מר ... שליט"א,
שלום וברכה,

בתשובה ליקרת מכתבך, שהגיע אלי לפני ימים אחדים, כפי סדר דבריך:

א. כי "אין ספק כי קיבוץ גלויות זה שבדורותינו אלה, עם התנועה הצבורית הגדולה ליישוב ארץ-ישראל, בפועל ממש, וביחוד שזה מקיף וכולל ומשלים כל ישראל, גם פחותי-ערך ובינוניים וישרים-ותמימים, שזהו באמת אתחלתא-דגאולה, כן מפורש בתשובות ישועות-מלכו של הגאון הצדיק רשכבה"ג רבי יהושע'לה ז"ל מקוטנא³⁵. וכן דחו"ל³⁶ הקדושים במסכת סנהדרין זו-צח אמר ר' אבא אין לך קץ מגולה מזה³⁷.

ב. ה"זלול" שאתה מזכיר, הוא מצד חוצפה שבעקבתא-דמשיחא יסגי, כקדושת דחו"ל³⁸, וחסרון תיקון-המדות ולימוד אמונה כהוגן במלוא שלימותה של תורת ה' התמימה.

ג. מה שכתבת שנעלם מעיני רבנים בדורנו ענינו המיוחד של הדור וענין "אתחלתא דגאולה", הוא הפרזה גדולה לא-נכונה. כי הרבה הרבה גאוני וצדיקי ישראל ראו והכירו מפלאות ההנהגה הא-להית לכוונות גאולתנו אשר בהשתלשלות מאורעות דורותינו אלה עם נפלאות דברי הנביאים על הסתתרות בית נבונים³⁹.

ד. באותו הדור היו הרבה גדולי תורה ויראה טהורה מקדשי השם ומאירי דברו, והם היו גדולי הדור ומשפיעי קדושתו באמת⁴⁰.

ה. מה שבחתימת שמי מצורפת צפית-ראית-הישועה השלימה, שייך לענין קדושת דברי חז"ל⁴¹ שאדם-מישראל נשאל ביום הדין אם ציפית לישועה, ופירש"י לקיום דברי הנביאים, והוסיף הר"נ⁴²: בימך.

והנני דורש שלומך ותורתך בסייעתא דשמיא לאוקמי גירסא ולאברויי, באהרו"נ⁴³ בצפיית ראיית הישועה השלימה.

צביהודהכהןקוק

35. יו"ד סי' סו (מובא במכתבו של הרצי"ה, "להלכות צבור" סי' קלג, קמג): "ובפרט עתה, שראינו התשוקה הגדולה, הן באנשים פחותי ערך, הן בבינוניים, הן בישרים בלבותם, קרוב לודאי שנתנוצץ רוח הגאולה".

36. דברי חז"ל.

37. שנאמר: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תישאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל לו, ח). ומפרש רש"י (שם צח, א ד"ה מגולה): "כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה, אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר.

38. סוטה מט, ב.

39. ישעיהו (כט, יד): "לכן הנני יוסיף להפליא את העם הזה הפלא ופלא, ואבדה חכמת חכמו ובנית נבוניו תסתתר".

40. ראה הערתנו בענין זה למכתב הקודם.

41. שבת לא, א.

42. חידושי הר"ן (שם, ד"ה צפית): "פירש רש"י ז"ל: 'לדברי הנביאים'. ע"כ. ועוד צריך לבאר: צפית לישועה **בימך**. ולא אמר 'צפית שתבוא ישועה לישראל', דמי שאינו מאמין זה - אפיקורס הוא, שהאפיקורסים אינם מאמינים שתבוא ישועה לעולם לישראל...". ועי' עולת ראייה (ח"א עמ' רעט-רפ).

43. באהבה רבה ונאמנה.

ה

ב"ה, י' אדר התשל"ט.

שוב בירור-דברים בענין ה"מדיטציה".

ריכוז-המחשבה של יהודי - מקורו וענינו האמתי והקיים הוא כמו שלימדונו והדריכונו רבותינו ז"ל הפרשה הקטנה שכל גופי תורה תלויים בה: שיויתי השם לנגדי תמיד - וכל מעשיך יהיו לשם שמים. ואין לנו שום צורך וענין בזה לסיוע ממקורות זרים-ונכרים, שהם רק מבלבלים דעתנו היהודית ובריאותנו הנפשית. המחשבה הנאמנה והבהירה של אדם-מישראל צריכה להיות מרוכזת ולשמה בכיוונה לבורא-עולם וקורא-דורותיו המתגלה בנצח-ישראל ותורתו, ללא פיזור-הנפש והתבלבלות חיזונית, בשלמות תמימותה הגדולה לכל תקפה של עצמה ואמתתה, בהכרת ערכה הקיים והקבוע. מתוך תוכנו והכרת עצמנו תתקיים תגדיל-תאדיר עובדת חיזוניתו והשפעתה המבורכה לכולנו ולעולם עולו. כונתנו המורכזת בתפילה בתורה ובמעשי מצוותיה היא היא תצליח לרוממנו ולכונן כל מעשינו לברכה.

בצפיית הישועה השלימה

צביהודהכהןקוק

ו

ב"ה, י' אייר התשל"ט

כל עתרת השלום והברכה
לכבוד יקירי מ"ר יעקב זיסברג שליט"א,

בתשובה ליקרת מכתב שאלותיך.

א. מצות ישוב וישיבת ארץ-ישראל היא היא השקולה ככל המצוות, כמבואר בסוף מס' כתובות⁴⁴, בעובדא המובלטת שם, וכוללת כל עיקרן⁴⁵. וכן מבואר ומפורש בתשובת החתם סופר⁴⁶.
ב. כי מצות ארץ ישראל דוחה פקוח-נפש מפורש ומבואר בתורה במצות מלחמה לכבוש הארץ כמבואר ברמב"ן בספר המצוות, שמסיים, לכל הדורות ואפילו בזמן גלות.

דוש"ת באה"ר⁴⁷

בצפיית ראיית הישועה השלימה

צביהודהכהןקוק

44. דף קיא, א.

45. השאלה שהופנתה אל הרצי"ה היתה על הסברו בדעת הרמב"ם, שלא מנה את יישוב הארץ וישיבתה במנין המצוות מפני שארץ ישראל היא מצוה כללית, הכוללת את כל המצוות.

46. כפי הנראה, הכוונה לשו"ת חתם סופר, קובץ תשובות סי' מו ד"ה ועוד אני, או ליו"ד סי' קע"ד.

47. דורש שלום תורתו באהבה רבה.